

УДК 378.3:811

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/59-2-37>

Вікторія КОЧУБЕЙ,

orcid.org/0000-0003-0015-6884

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри германських мов, зарубіжної літератури та методик їхнього навчання

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

(Кропивницький, Україна) vikochubei@ukr.net

Ольга ДОЛГУШЕВА,

orcid.org/0000-0001-9558-5846

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри германських мов, зарубіжної літератури та методик їхнього навчання

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

(Кропивницький, Україна) dolgusheva@ukr.net

ПІДРУЧНИКИ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ФОНЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ

Стаття присвячена аналізу представлення фонетичного компонента в підручниках з англійської мови для учнів 5-9 класів. Фонетичні навички вимагають значної уваги в процесі вивчення іноземної мови. Для розвитку навичок вимови потрібні зразки усного іншомовного мовлення, проте основним засобом навчання в закладах базової середньої освіти є підручник. Актуальність нашої роботи зумовлена відсутністю системних досліджень фонетичного матеріалу в підручниках, рекомендованих Міністерством освіти і науки України для використання в шкільній практиці. Стаття має за мету схарактеризувати зміст та послідовність роботи над формуванням фонетичної компетентності в основній школі на основі аналізу підручників з англійської мови для 5–9 класів, рекомендованих Міністерством освіти і науки України. В центрі дослідження перебували дванадцять підручників авторів В.М. Буренко, О.Д. Карпюк, Л.І. Морської, А.М. Несвіт, Г.К. Мітчелл та М. Малкоганні, Л. Калініної та І. Самойлюкевич, О.С. Любченко, О.М. Любченко, та Н.В. Тучиної, Дж. Коста та М. Вільямс. Переважна кількість підручників пропонує недостатню кількість вправ на опанування іншомовної вимови. Підбір фонетичного матеріалу демонструє відсутність балансу між вправами сегментного та суперсегментного рівнів. Не приділена достатня увага важким для засвоєння українцями англійським звукам. Розвиток продуктивних вимовних навичок (на сегментному і суперсегментному рівнях) повинен відбуватись одночасно з формуванням фонематичного та інтонаційного слуху, тож важливим є виконання рецептивних і репродуктивних вправ. Відсутність системності у роботі над вимовою у підручниках, виданих у 2017–2020 рр., зумовлена, на нашу думку, недостатньою увагою до фонетичної компетентності в чинних та модельних навчальних програмах з іноземної мови для 5–9 класів. Більш виважений підхід до обсягу та поетапності подачі фонетичного матеріалу спостерігаємо в підручниках “Full Blast! Plus” та “Prepare” 2022 р. Для забезпечення належного рівня розвитку комунікативної компетентності учнів необхідним є посилення уваги до фонетичного аспекту шляхом реалізації комплексного підходу до звукового оформлення мовлення, що має бути відображено в підручниках як основному засобі навчання.

Ключові слова: фонетична компетентність, підручник, рецептивні та репродуктивні вимовні навички, сегментний та суперсегментний рівні.

Viktoriia KOCHUBEI,*orcid.org/0000-0003-0015-6884*

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Germanic Languages,
World Literature and Teaching Methodology
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University
(Kropyvnytskyi, Ukraine) vikochubei@ukr.net*

Olga DOLGUSHEVA,*orcid.org/0000-0001-9558-5846*

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Germanic Languages,
World Literature and Teaching Methodology
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University
(Kropyvnytskyi, Ukraine) dolgusheva@ukr.net*

BASIC SCHOOL EFL TEXTBOOKS AS THE MEANS OF SHAPING STUDENTS' PHONETIC COMPETENCE

The paper analyzes the presentation of phonetic component in EFL textbooks for the pupils of years 5–9. Phonetic skills are of crucial importance in foreign language acquisition. Oral speech samples are necessary for developing pronunciation skills, but the main means of studying and teaching in institutions of basic secondary education is the textbook. The topicality of the work is determined by the lack of integrated research into phonetic material in textbooks recommended for school usage by the Ministry of Education and Science of Ukraine. The paper aims at characterizing the content and consistency of work on shaping phonetic competence in basic school, the research is based on EFL textbooks for years 5–9 recommended by the Ministry of Education and Science of Ukraine. The research focuses on twelve textbooks by V.M. Burenko, O.D. Karpyuk, L.I. Morska, A.M. Nesvit, H.Q. Mitchell and M. Malkogianni, L. Kalinina and I. Samoylyukevych, O.S. Lyubchenko, O.M. Lyubchenko and N.V. Tuchina, J. Kosta and M. Williams. The majority of textbooks offer insufficient number of pronunciation exercises. The selection of phonetic material demonstrates imbalance between exercises on segmental and suprasegmental levels. The textbooks do not give due attention to the English sounds which are difficult for Ukrainian speakers to pronounce. The development of productive pronunciation skills (on segmental and suprasegmental levels) must be accompanied by the development of phonological and intonational hearing, thus doing receptive and reproductive exercises is important. We hold the view that inconsistency of pronunciation work in textbooks printed in 2017–2020 is caused by insufficient attention to phonetic competence in current and model EFL curricula for years 5–9. Textbooks “Full Blast! Plus” and “Prepare”, which came out in 2022, demonstrate a more consistent approach to the content and sequence of introducing phonetic material. For maintaining the proper level of developing students’ communicative competence it is important to reinforce the phonetic aspect through implementing integrated approach to the sound matter of speech, which must be represented in textbooks as the chief means of teaching.

Key words: *phonetic competence, textbook, receptive and reproductive pronunciation skills, segmental and suprasegmental levels.*

Постановка проблеми. Мову як засіб комунікації неможливо опанувати, не приділивши належної уваги звуковій формі мови, адже всі види мовленнєвої діяльності базуються на звуках (Методика, 2002: 105). Ефективність спілкування у великій мірі залежить від сформованості слуховимовних та ритміко-інтонаційних навичок. Невірно підібрана інтонація, неправильно вимовлене слово можуть повністю змінити зміст розмови та привести до комунікативної невдачі. Без достатньої практики розпізнавання звуків, слів, виразів неможливо зрозуміти усне мовлення.

Фонетичні навички формуються поетапно. Базові слуховимовні та ритміко-інтонаційні навички закладаються в перші роки оволодіння мовою, проте процес набуття фонетичної компетентності тривалий і робота над вдосконаленням вимови

вимагає систематичності та підтримки і пояснень з боку вчителя. Основними компонентами фонетичної компетентності виступають фонетичні навички, фонетичні знання та фонетична усвідомленість (Бігіч, 2013: 192). Цілком очевидно, що для розвитку фонетичних навичок потрібні зразки усного іншомовного мовлення – фонограми і відеофонограми, які повинні бути частиною навчально-методичного комплексу. Проте основним засобом навчання в закладах базової середньої освіти є підручник, в якому міститься методично організований мовний та мовленнєвий матеріал (Методика, 2002: 57). Актуальність нашого дослідження зумовлена значимістю вимовних навичок в процесі засвоєння іноземної мови та відсутністю системних досліджень представлення фонетичного матеріалу в підручниках,

рекомендованих Міністерством освіти і науки України для використання в шкільній практиці.

Фонетичні навички належать до базових, тому вимагають значної уваги в навчальному процесі. Вони необхідні і для продуктивних, і для рецептивних видів мовленнєвої діяльності. Розвиток продуктивних вимовних навичок (на сегментному і суперсегментному рівнях) повинен відбуватись одночасно з формуванням фонематичного та інтонаційного слуху.

Аналіз досліджень. Незважаючи на важливість постійної та цілеспрямованої роботи над формуванням фонетичних навичок, в чинних навчальних програмах з англійської мови для 5–9 класів відсутній будь-який опис рівня сформованості фонетичної компетентності (Навчальні програми з іноземних мов, 2017 р.).

У модельній навчальній програмі «Іноземна мова. 5–9 класи» для закладів загальної середньої освіти, розробленій колективом авторів, до складу якого входять Зимомря І.М., Мойсюк В.А. та ін. (Зимомря, 2021), враховані ідеї концепції Нової української школи (2016 р.), Державного стандарту базової середньої освіти, а також Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти. До змісту навчальної програми фонетичний матеріал не включений, деталізуються лише лексичний та граматичний інвентарі. Втім критерій «вимова» все-таки згадується серед орієнтирів для оцінювання усної взаємодії та продукування. Проаналізувавши дескриптори маркеру для оцінювання «вимова», фіксуємо відсутність будь-яких конкретних вказівок на те, які саме фонетичні навички мають бути сформовані в учнів. Так, для 5 класу дескриптором критерію «вимова» є такий: «Учні 5 класу вимовляють звуки та виявляють риси зв'язного мовлення на рівні слів, фраз, простих речень аби зрозуміло донести зміст висловлювання до співрозмовника» (Зимомря, 2021). Дескриптори критерію «Вимова» для 6, 7, 8, 9 класів також обмежуються лише загальними фразами про вимову звуків та засоби зв'язного мовлення.

У модельній навчальній програмі, розробленій колективом авторів Редько В.Г., Шаленко О.П. та ін. (Редько, 2021), основою для опису навчально-пізнавальної діяльності учнів є Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти. Рівень сформованості рецептивних, інтеракційних та продуктивних видів мовленнєвої діяльності на кінець 5–6 класів повинен відповідати загальноєвропейському рівню А2, а 7–9 класів – рівню В1. В описі лінгвістичної компетенції, поруч з лексичним і граматичним, наявний фонологічний мовний діапазон, який сформульований для

5–6 класів таким чином: «вимова знайомих слів зрозуміла, але відчувається вплив інших мов на наголос, ритм та інтонацію, що може порушувати розуміння» (Редько, 2021: 14). Для 7–9 класів: «вимова в цілому зрозуміла, інтонація та наголос апроксимовані як на рівні речення, так і на рівні слова» (Редько, 2021: 14).

Як і в попередній модельній навчальній програмі, відсутній опис орієнтованого фонетичного інвентарю. В програмі, розробленій під керівництвом Редько В.Г., згаданий інтонаційний аспект мови, який є важливим для комунікації, тоді як в модельній навчальній програмі під керівництвом Зимомря І.М. зустрічаємо лише такі компоненти звукової будови мови, як звуки та риси зв'язного мовлення, немає жодної згадки про інтонацію, ритм або наголос.

Якщо чинні та модельні навчальні програми майже повністю ігнорують такий важливий аспект усної комунікації, очевидним є посилення ролі вчителя, який повинен самостійно визначати фонетичний матеріал, тренувати з учнями рецептивні та продуктивні вимовні навички шляхом імітації та пояснення. В основі набуття учнями фонетичної компетентності лежить організована вчителем наочна демонстрація фонетичних явищ безпосередньо у мовленні (Бігіч, 2013: 194). Як відомо, існують декілька підходів до навчання вимови: аналітичний, імітативний та аналітико-імітативний (або комбінований) підходи (Бігіч, 2013: 199–200), серед яких найбільш доцільним є застосування останнього, коли імітування іншомовного мовлення на рівні окремих слів, фраз та висловлювань супроводжується за потреби поясненням фонетичних явищ.

Мета статті – схарактеризувати зміст та послідовність роботи над формуванням фонетичної компетентності в базовій школі на основі аналізу підручників з англійської мови для 5–9 класів, рекомендованих Міністерством освіти і науки України для використання в шкільній практиці.

Виклад основного матеріалу. Для вивчення англійської мови в 5 класі Міністерство освіти і науки України пропонує чотири підручники, які по-різному подають фонетичний матеріал. У підручнику «Англійська мова» автора О. Карпюк (Карпюк, 2018) немає спеціальних вправ, спрямованих на відпрацювання вимовних навичок або на розвиток фонематичного та інтонаційного слуху. Водночас підручник пропонує значну кількість пісень та віршів, які в комплексі формують вміння аудіювання та вимови. На початку підручника (Карпюк, 2018: 15) продемонстрований алгоритм роботи з піснею: 1) прослухати пісню,

дати відповідь на питання, 2) прослухати та відбити ритм пісні, 3) в парах практикувати читання тексту, звертаючи увагу на риму, 4) проспівати пісню / прочитати реп. Особливістю підручника є пісні у стилі реп, що є вдалим рішенням для цього шкільного віку, оскільки окрім того, що це популярний серед підлітків стиль музики, реп використовує зрозумілий та простий для відтворення ритм. Увага виконавців та слухачів репу зосереджується не на музиці, а на тексті пісні. Пісні в стилі реп та вірші відповідають тематиці структурних частин підручника, напр. “The World is Action”, “The Beaches of Mexico”, “My Easter Basket”. Є пісні пов’язані з традиційним в англійській/ американській культурі святами: “A Horror Rap” – Halloween, “Carol” – Christmas. Відтак, підручник акцентує увагу на відпрацюванні ритму, інтонації, в той час як сегментний рівень, вимова звуків та звукосполучень залишаються поза увагою вчителя та учнів.

Підручник для 5 класу А. Несвіт вміщує вправи на розвиток вмінь вимови, які навіть розміщені під окремою назвою “Pronunciation Practice” (Несвіт, 2018: 40). Однак ці вправи поодинокі, із п’яти наявних в підручнику вправ три спрямовані на відпрацювання навичок вимови звуків. Ці вправи сегментного рівня тренують навичку поєднання звукової форми слова та графічного зображення. Завдання сформульовано таким чином: *Look through the text and find the words with the following sounds*. Автори підручника визначили такі звуки для опрацювання учнями: 3 приголосні звуки /k/, /s/, /h/ та 11 голосних, серед яких 6 монофтонгів: /ɑ:/, /ʌ/, /u:/, /ɔ:/, /æ/, /i:/ та 5 дифтонгів: /eə/, /aɪ/, /eɪ/, /əʊ/, /aʊ/. Деякі звуки, наприклад довгі голосні /ɑ:/, /i:/ та /ɔ:/ повторюються в декількох вправах, в той час як зовсім не відпрацьовується вимова тих звуків, які не мають відповідників в українській мові і, відповідно, складають труднощі для засвоєння учнями. До таких звуків слід віднести голосний /z:/ та низку приголосних /ð/, /θ/, /ŋ/, /w/, /r/. Крім того, при виконанні вправ відсутній етап прослуховування, отже навички фонематичного слуху цілеспрямовано не тренуються. Дві вправи з п’яти представлених у підручнику вміщують короткі речення, які потрібно прослухати та повторити. Робота з одиницями понадфразового рівня дозволяє пояснити специфіку англійського ритму та інтонації в загальних питаннях та коротких відповідях. Проаналізувавши фонетичні вправи підручника А. Несвіт, можна зробити висновок, що робота над формуванням слухо-вимовних навичок несистематична і непослідовна, неприпустимо

мало вправ відводяться на розвиток рецептивних і репродуктивних інтонаційних навичок.

Підручник з англійської мови для 5 класу «Full Blast! Plus» під авторством Г.К. Мітчелл та Марілені Малкоганні (Мітчелл, 2022) пропонує низку вправ на розвиток фонетичної компетентності учнів, причому частина вправ спрямовані на розвиток фонематичного слуху в комплексі із завданнями на повторення (імітацію). Наприклад:

Exercise. Pronunciation. A. Listen and repeat. What’s the difference between a, b, and c: a) gets, b) plays, c) brushes. B. Listen again and tick the sound you hear.

В тексті підручника нараховуємо сім рецептивних вправ на диференційну функцію фонем. Важливо, що ці вправи не лише тренують навички сприйняття звуків, які не мають відповідників в українській мові (напр., south /θ/ та weather /ð/), а й формують уявлення про закономірності зв’язного мовлення. Це вправи на вимову закінчення -s для дієслів 3 особи однини теперішнього неозначеного часу, закінчення -ed в дієсловах минулого неозначеного часу. Виконуючи ці вправи, учні засвоюють знання про дзвінки та глухі приголосні та зміну вимови закінчення відповідно до типу сусіднього звука.

Підручник «Full Blast! Plus» також вміщує вправи на техніку читання (читання «німих» літер). При вивченні нових слів робиться акцент на взаємозв’язок вимови та орфографії: *Practise the spelling and pronunciation of new words* (Мітчелл, 2022: 18). Фонетичні вправи розміщені під заголовком “Pronunciation”. Підручник використовує комунікативний підхід, в тому числі й до вправ на вимову. Крім того, в підручнику запропоновано чотири пісні, робота з якими вміщує як вправи на усну рецепцію (послухати та вибрати правильний варіант слова, альтернативний вибір), так і вправи на відтворення цієї пісні, під час яких відпрацьовуються репродуктивні вимовні навички.

Найбільш збалансованим підходом до навчання вимови характеризується підручник для 5 класу “Prepare” авторів Джоанна Коста та Мелані Вільямс (Коста, 2022). Вправи фонетичного характеру рівномірно розподілені в підручнику під назвою “Pronunciation” та позначені символом [ə]. Важливою рисою підручника є комплексний підхід до звукового оформлення мовлення, рівномірне співвідношення завдань на рецепцію та продукцію. Підручник, на відміну від попередніх, вміщує пояснення, питання, спрямовані на формування в учнів фонетичної обізнаності. Достатньо уваги приділено вправам сегментного і суперсег-

ментного рівнів. Обґрунтованим є вибір звуків, на відпрацювання вимови яких спрямовані вправи. Це важкі для розрізнення україномовними учнями англійські звуки /w/ та /v/, /s/ та /ʃ/, голосні звуки. Увагу учнів зосереджено для важливих для комунікації словах – формах множини (закінчення [s – z – iz]), дієсловах минулого неозначеного часу (закінчення [d – t – id]), вимові допоміжних та модальних дієслів (was, can – can't), займенників (some). Перевагою цього підручника є увага до суперсегментного рівня: вправи на визначення кількості складів, на ідентифікацію словесного та фразового наголосів. Наведемо інструкцію до однієї з цих вправ: *Pronunciation. Wh-questions. Listen to the wh-questions from Exercise 3. Which words are stressed? Underline them. Listen again and repeat.* Важливими є вправи на формування інтонаційних навичок: вимова виразів з перелічуванням (listing), спеціальних та загальних питань, комунікативних кліше.

Міністерство освіти і науки України рекомендує два підручники з англійської мови для 7 класу. В підручнику О. Карпюк (Карпюк, 2020) відсутні вправи на формування фонетичної компетентності. Виключенням є дві пісні та два вірші, подані в підручнику, інструкції до яких вміщують завдання прослухати та проспівати, прослухати та прочитати, а також вимовити в парах слова, що римуються. Позитивним є розміщення нових слів разом з транскрипцією. Відтак, вчителям, які працюють з цим підручником, доводиться самостійно готувати матеріал для фонетичних розминок, оскільки слухо-вимовні та ритміко-інтонаційні навички потребують систематичного тренування.

У підручнику з англійської мови для учнів 7 класу авторів Л. Калініна та І. Самойлюкевич (Калініна, 2020) вправи на формування фонетичної компетентності розміщені під назвою “Pronunciation Warm-Up”. Виходячи з принципу поєднання різних видів мовленнєвої діяльності та підтримки вмотивованості учнів автори підручника використовують для тренування вимовних навичок різноманітні матеріали – мелодійно-ритмічні пісні (chants), прислів'я, вірші, цитати відомих людей, загадки. Фонетичні вправи не відірвані від комунікації; відпрацювання вимови звуків та інтонації вдало поєднуються з іншими видами продуктивної діяльності – відповідями на питання, відгадуванням загадок, коментуванням. Хоча кількість фонетичних вправ у підручнику невелика (9 вправ), серед них витримується баланс між вправами сегментного рівня (відпрацювання звуків /ɔ/, /i:/, /ʌ/, /P/, /u:/, eɪ, /t/, /w/, /ŋ/)

та вправами на формування ритміко-інтонаційних навичок (напр. *Read the family rules with correct intonation* (Калініна, 2020: 4). *Read and beat the rhythm* (Калініна, 2020: 24). *Read the quotations of great people about encouragement and practice sentence stress* (Калініна, 2020: 57)).

В підручнику з англійської мови для 8 та 9 класів під авторством О. Карпюк (Карпюк, 2021; Карпюк, 2017) немає жодної вправи на розвиток фонетичних навичок. В чотирьох підручниках для 9 класу, рекомендованих МОН України, знаходимо мізерну кількість вправ та завдань на вимову. Так, в підручнику для 9 класу Л. Морської (Морська, 2017) розміщені лише скоромовки, всі з яких відпрацьовують приголосні звуки. В підручнику А. Несвіт (Несвіт, 2017) немає жодних згадувань про фонетичну складову мовлення. В підручнику В.М. Буренко (Буренко, 2017) також немає вправ фонетичної спрямованості, проте підручник вміщує п'ять віршів, які можна використати для вдосконалення ритміко-інтонаційних навичок. Рима використовується для формулювання тем занять в підручнику для 9 класу О.С. Любченко, О.М. Любченко, Н.В. Тучиної (Любченко, 2017). Назви тем – цікаві, дотепні, привертають увагу та легко запам'ятовуються завдяки римі та алітерації, напр. *Time to spare round the year. Session of expression. The massive passive*, тощо.

Висновки. Проаналізувавши 12 підручників з англійської мови для 5–9 класів на предмет представлення в них вправ на розвиток фонетичної компетентності, доходимо висновку, що переважна кількість підручників пропонує недостатню кількість вправ на опанування іншомовної вимови. Фонетичний компонент мовлення не є об'єктом спеціального засвоєння (підручники авторів В.М. Буренко, О.С. Любченко, О.Д. Карпюк, А.М. Несвіт), підбір фонетичного матеріалу не обґрунтований, не всі звуки представлені у вправах, не відображена робота з ритміко-інтонаційними навичками. Значні покращення в обсязі та поетапності подачі фонетичного матеріалу спостерігаємо в підручниках “Full Blast! Plus” та “Prepare”. Обидва підручники вийшли в світ у 2022 р. та збалансовано розподіляють вправи сегментної та суперсегментної фонетики. Відсутність системності у роботі над вимовою у підручниках, виданих у 2017–2020 рр., зумовлена, на нашу думку, нехтуванням фонетичним аспектом в навчальних програмах. Враховуючи потужну роль англійської мови в світовій комунікації, є нагальна потреба посилити увагу до фонетичної компетентності, яка є однією із складових успішної комунікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бігіч О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика : підручник для студентів класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів. Київ : Ленвіт, 2013. 590 с.
2. Burenko V.M. English (Year 9) : a textbook for the ninth form of secondary school. Харків : Вид-во «Ранок», 2017. 256 p.
3. Kalinina L., Samoilyukevych I. English : A textbook for grade 7 of general secondary education establishments. Київ : Генеза, 2020. 256 p.
4. Karpyuk O.D. English. Year 5 : A textbook for the fifth form of secondary schools. Тернопіль : Вид-во «Астон», 2018. 240 p.
5. Karpyuk O.D. English. Year 7 : A textbook for the seventh form of secondary schools. Тернопіль : Вид-во «Астон», 2020. 224 p.
6. Karpyuk O.D. English. Year 8 : A textbook for the eighth form of secondary schools. Тернопіль : Вид-во «Астон», 2021. 272 p.
7. Karpyuk O.D. English. Year 9 : A textbook for the ninth form of secondary schools. Тернопіль : Вид-во «Астон», 2017. 288 p.
8. Kosta Joanna, Williams Melanie English : A textbook for the fifth form of secondary schools (with audioguide) Prepare. Student's book. Київ: Вид-во Лінгвіст, 2022. 160 p.
9. Lyubchenko O.S., Lyubchenko O.M., Tuchina N.V. English. Year 9. A textbook for the 9th form of secondary schools. Харків: «Основа», 2017. 207 p.
10. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: Підручник. Вид. 2-е, випр. і перероб. / С.Ю. Ніколаєва та ін. К. : Ленвіт, 2002. 328 с.
11. Mitchell H.Q. and M. Malkogianni English : A textbook for the fifth form of secondary schools (with audioguide) Full Blast! Plus 5. Student's Book. Київ: Вид-во Лінгвіст, 2022. 144 p.
12. Модельна навчальна програма «Іноземна мова. 5–9 класи» для закладів загальної середньої освіти / Зимомря І.М. та ін : Рекомендовано Міністерством освіти і науки України : наказ Міністерства освіти і науки України від 12 лип. 2021. № 795. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetar.z.2022/Inozemni.movy.5-9-kl/Inoz.mov.5-9-kl.Zymomya.ta.in.14.07.pdf> (дата звернення: 03.01.2023)
13. Модельна навчальна програма «Іноземна мова. 5–9 класи» для закладів загальної середньої освіти / Редько В.Г. та ін. : Рекомендовано Міністерством освіти і науки України : наказ Міністерства освіти і науки України від 12 лип. 2021. № 795 URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetar.z.2022/Inozemni.movy.5-9-kl/Inoz.mov.5-9-kl.Redko.ta.in.14.07.pdf> (дата звернення: 05.01.2023)
14. Morska L.I. English (Year 9): A textbook for the 9th form of secondary schools. Тернопіль : Вид-во «Астон», 2017. 280 p.
15. Навчальні програми з іноземних мов для загальноосвітніх навчальних закладів і спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов. 5-9 класи. Наказ Міністерства освіти і науки України від 07 черв. 2017. № 804. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/prohramy-5-9-klas/prohrami-inozemni-movi-5-9-12.06.2017.pdf> (дата звернення: 06.01.2023)
16. Nesvit A.M. English (Year 5) : A textbook for the fifth form of secondary schools. Київ : Генеза, 2018. 208 p.
17. Nesvit A.M. English (Year 9) : A textbook for the ninth form of secondary schools. Київ : Генеза, 2018. 208 p.

REFERENCES

1. Bihich O.B., Borysko N.F., Boretska H.E. Metodyka navchannia inozemnykh mov i kultur: teoriia i praktyka: pidruchnik dlia studentiv klasychnykh, pedahohichnykh i lnhvistychnykh universytetiv. [Methods of teaching foreign languages and cultures: theory and practice]. K.: Lenvit. 2013. 590 p. [in Ukrainian].
2. Burenko V.M. English (Year 9) : a textbook for the ninth form of secondary school. Kharkiv : Vyd-vo "Ranok", 2017. 256 p.
3. Kalinina L., Samoilyukevych I. English : A textbook for grade 7 of general secondary education establishments. Kyiv : Heneza, 2020. 256 p.
4. Karpyuk O.D. English. Year 5 : A textbook for the fifth form of secondary schools. Ternopil : Vyd-vo "Aston", 2018. 240 p.
5. Karpyuk O.D. English. Year 7 : A textbook for the seventh form of secondary schools. Ternopil : Vyd-vo "Aston", 2020. 224 p.
6. Karpyuk O.D. English. Year 8 : A textbook for the eighth form of secondary schools. Ternopil : Vyd-vo "Aston", 2021. 272 p.
7. Karpyuk O.D. English. Year 9 : A textbook for the ninth form of secondary schools. Ternopil : Vyd-vo "Aston", 2017. 288 p.
8. Kosta Joanna, Williams Melanie English : A textbook for the fifth form of secondary schools (with audioguide) Prepare. Student's book Kyiv: Vyd-vo Linguist, 2022. 160 p.
9. Lyubchenko O.S., Lyubchenko O.M., Tuchina N.V. English. Year 9. A textbook for the 9th form of secondary schools. Kharkiv: "Osnova", 2017. 207 p.

10. *Metodyka vykladannia inozemnykh mov u serednikh navchalnykh zakladakh* [Methods of teaching foreign languages in secondary educational institutions]: pidruchnik. / S.Iu. Nikolaieva ta in. Kyiv: Lenvit, 2002. 328 p. [in Ukrainian].

11. Mitchell H.Q. and M. Malkogianni *English : A textbook for the fifth form of secondary schools (with audioguide) Full Blast! Plus 5. Student's Book*. Kyiv: Vyd-vo Linguist, 2022. 144 p.

12. Modelna navchalna prohrama «Inozemna mova. 5–9 klasy» dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Model curriculum “A Foreign Language 5-9 forms” for general secondary schools]. Zymomria I.M. ta in. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Inozemni.movy.5-9-kl/Inoz.mov.5-9-kl.Zymomrya.ta.in.14.07.pdf> [in Ukrainian].

13. Modelna navchalna prohrama «Inozemna mova. 5-9 klasy» dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Model curriculum “A Foreign Language 5–9 forms” for general secondary schools]. Redko V.H. ta in. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Inozemni.movy.5-9-kl/Inoz.mov.5-9-kl.Redko.ta.in.14.07.pdf> [in Ukrainian].

14. Morska L.I. *English (Year 9): A textbook for the 9th form of secondary schools*. Ternopil : Aston”, 2017. 280 p.

15. *Navchalni prohramy z inozemnykh mov dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv i spetsializovanykh shkil z pohlyblyenym vyvchenniam inozemnykh mov. 5-9 klasy*. [Curricula in foreign languages for general secondary schools and specialized schools with intensive learning of foreign languages]. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/prohramy-5-9-klas/programi-inozemni-movi-5-9-12.06.2017.pdf> [in Ukrainian].

16. Nesvit A.M. *English (Year 5) : A textbook for the fifth form of secondary schools*. Kyiv : Heneza, 2018. 208 p.

17. Nesvit A.M. *English (Year 9) : A textbook for the ninth form of secondary schools*. Kyiv : Heneza, 2018. 208 p.